

הפרעת ההסתגלות
מתוך "נפלאות הבריאה"
מלקט ועורך: ש. אייזיקוביץ
eisikovits1@gmail.com

הפרעת ההסתגלות של הציבור החרדי

מעין דויד

הציבור החרדי, הלמוד על גמילות חסדים וסולידריות חברתית, גילה העדר חוסן למול אתגרי הקורונה. מדוע? עיון בתוכחת הנביא ירמיהו ליהודים החרדים על עבודת הקרבנות בזמן החורבן יכול ללמד אותנו לקח רלוונטי לימינו.

את אירועי הימים הללו בציבור החרדי ניתן להגדיר במילים רבות: אנרכיה, פריצת גבולות, אבדן שליטה, הפקרות. אולם אפשר גם לתאר אותם באמצעות המונח הפסיכולוגי "הפרעת ההסתגלות". תגובה לגורמי סטרס המתבטאת, בין השאר, בכשל תפקודי משמעותי.

מגפת הקורונה הציבה דרישות פיזיות, פסיכולוגיות וחברתיות קשות בפני העולם כולו. מדינות או חברות מסוימות היטיבו להסתגל למצב החדש, ואחרות פחות. עם זאת, ההתמודדות של הציבור החרדי עם הקורונה נתפסת מבחוח ומבפנים מקרה קצה תמוה ומרתיח. נראה שלא נותר אלא לבחור בין שתי אלטרנטיבות: או מדובר בחבורת בנות יענה פותות שהחליטו לטמון ראשיהן בחול בעוד שיעורי התחלואה והתמותה סביבן נוסקים, או כל היומרה למידה הטובה המתפתחת בחסות דרך החיים החרדית לא הייתה אלא מסווה צבוע למציאות. לגישה זו, העגלה המלאה התרוקנה מזמן, והציבור המחנך לחסד מורכב מעלוקות צמאות דם שאין חסות אפילו זו על זו.

שני ההסברים הללו אולי מספקים מבקרים עוינים מבחוח או מקוננים מזוכיסטים מבפנים, אבל קשה להשתכנע מאף אחד מהם. מכחישי קורונה מוחלטים אינם רווחים במגזר החרדי יותר מבמגזרים אחרים, ולו משום שאין חרדי שאינו מכיר חולי קורונה קשים במקרה הטוב, ונפטרי קורונה במקרה הרע. ובאשר להיעדר החמלה השטני – אפשר אולי להניח שרוע טהור קיים בציבור החרדי לא פחות מכל מקום אחר, אבל אין לנו שום ראיות לכך שהוא קיים יותר. הציבור החרדי, עם כל אתגריו, ידוע בנתוני פשיעה נמוכים ובמיעוט אלימות על רקע אישי (אלימות על רקע פסידו-אידיאולוגי היא סיפור אחר ועצוב),

ואדרבה, הוא מתנדב ותורם באחוזים גבוהים יותר משאר הציבור הישראלי. מה אם כן פשר הסאגה המתרחשת מול עינינו כבר כמעט שנה?

אין לאדם לשים תכלית אחת

הנביא ירמיהו, באחד מפרקי התוכחה החריפים ביותר שלו, גוער בבני ישראל על מחשבתם שעבודת בית המקדש היא חזות הכל, ושהיא תציל אותם מכל חטאיהם. "כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח", אומר הקדוש ברוך הוא לעם, "כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי והייתי לכם לא-להים ואתם תהיו לי לעם והלקתם בכל הדרך אשר אצוה אתכם למען ייטב לכם" (ירמיהו ז, כב-כג).

רבי צדוק הכהן מלובלין, בספרו קומץ המנחה (חלק ב, אות כב), מסביר מהי התביעה הגלומה בדברים:

אין לאדם לשים תכלית אחת ולכוון לאיזה דבר פרטי, כגון להיות גדור מתאוות, להיות לומד תורה או מתמקד בעבודה [...] הם עשו התכלית זה לבדו, להקריב קרבנות ולעשות מצוות וכמו שנאמר: ותהי יראתם אותי מצוות אנשים מלומדה – וזה לא ציווה.

לפי רבי צדוק, טעותם העמוקה של עם ישראל הייתה בראייתם בעבודת הקרבנות תכלית בלעדית. מי שמציב מול עיניו מטרה אחת – גם אם היא קדושה ונעלה, ויסודה בציווי מפורש של הא-לוקים – מוכרח לו שיחטא.

אותה טעות של עם ישראל בימי בית ראשון נדמה שהתגלגלה לחברה שלנו כיום. כל תת-מגזר עשה לו "תכלית אחת" שאליה נשואות עיניו. וכך, כל קהילה חרדית מנסה להיצמד לדבר היחיד שהיא מכירה: הערך האחד לחיים חרדיים ראויים על פי תפיסתה.

אנחנו מחנכים את ילדינו שיש רק מסלול אחד לגיטימי ליהודי: הוא עובר במוסדות חינוך מסוימים, וכולל דרך התנהלות מסוימת בלבד. גברים צריכים ללמוד תורה ורק תורה, ולהישאר במסגרת הכולל כל עוד משפחותיהם אינן גוועות ברעב. נשים צריכות להיות עזר

כנגדם במימוש השאיפה הזו. כולם יחד צריכים לציית לצווים החרדיים הפנימיים בכל תג: מלבוש ועד עיסוק, משמות לילדים ועד גודל המשפחה. קהילות מסוימות מקלות בחלק מהסעיפים הללו אך מחילות על חבריהן הוראות מחייבות אחרות. כללו של דבר: כל חרדי בכל קהילה שהיא מקבל עם היוולדו תכנית מושלמת המכתיבה את מסלול חייו.

תכניות מסוג זה, למרות יתרונות מסוימים שיש להן, נושאות אתן סכנה גדולה. תוך ניסיון לשמר את הערכים החשובים בבסיסן, גדול החשש שנחטא באשר חטאו אבותינו: נכוון ל"דבר פרטי" במקום לכוון לעשות אך ורק רצון שמים. מה קורה לאברך היוצא לעבוד בחברה המסלילה את אנשיה לאברכות בלבד? מה דינה של אישה שחונכה להיות אשת חבר אך בעלה בוחר לצאת לעבודה? מה יעלה בגורלו של נער שאינו מתאים בשום צורה למסגרת ישיבתית? המציאות מלמדת שברוב המקרים, תהיה התוצאה עגומה, אם בנפש ואם ברוח. לעובדים אנחנו מזכירים כל הזמן את עליונות הלומדים, את נשות העובדים אנחנו מנחמים בילדיהן שאולי יואילו לשבת בכולל, ועל הנער ננסה בדרך כלל לכפות הר כגיגית.

כל זאת, במקום ללמד אמת אחת פשוטה ויסודית: אדם נברא לעבוד את ה', ועליו לעבוד את השם בכלים שניתנו לו, בכל מקום שבו ימצא, לפי הנסיבות הרלוונטיות. מי ששוכח את המטרה העליונה הזו בשל התמקדות ב"תכלית אחת", בלימוד תורה או בשימור מסורת הקהילה או בכל ערך אחר, אין יראתו אלא כסות עיניים.

היעדר היכולת להתמודדות עם משבר הקורונה, לפיכך, שורשו ברעה חולה ותיקה. איננו יודעים להתאים את עבודת השם שלנו לנסיבות. במקום לשאול את עצמנו בכל קונסטלציה "מה הקב"ה רוצה ממני עכשו?" אנחנו מנסים תמיד לחזור לערך היחיד שאנו מכירים, גם אם הוא אינו רלוונטי עוד ואף מזיק. אנחנו משולים לנהג ש Waze-מנסה לחשב עבורו מסלול מחדש כדי להציל אותו מפקקים או מסכנות בדרך, אבל הוא מתעקש להתעלם מהאפליקציה ולנסוע לפי התכנון המקורי שלו. נסיעות כאלה, ברור מאליו, לעתים רחוקות עולות יפה.

כמה אנשים שאלו את עצמם בתקופה זו "מה רוצה ממני הקדוש ברוך הוא בתנאים הנוכחיים?". כשמסתכלים על מחויבי בידוד (כולל אלה שחולה קורונה נמצא בביתם!) המסתובבים חופשי; על חולים מאומתים ש'חייבים להתפלל במניין'; על הניגשים לקרובי משפחה קשישים בלי אמצעי זהירות; על המקיימים בבתיהם אספות משפחתיות מנוגדות לכל חוק כי 'אף אחד לא יאכוף את זה' – התשובה ברורה. אותם אנשים יקפידו הקפדה יתרה על "עבודת הקרבנות" שהם מכירים, אך רק את עבודת הקרבנות הם רואים לנגד עיניהם, תכלית יחידה. מי יעז לומר להם דבר, בעודם צועקים "היכל השם, היכל השם, היכל השם המה?"

מה קוראות לי הנסיבות לעשות?

הצורך לקרוא את המפה סביבנו ולהגיב לתנאים משתנים איננו תובנה יהודית בלבד, כמובן. את אחד הביטויים היפים לכך נתן ב-2010 פרשן התרבות האמריקאי דיוויד ברוקס: "החיים הקרואים" (The Summoned Life). "ברוקס תיאר במאמר שכתב את "החיים המתוכננים היטב": הפילוסופיה שקידם קלייטון מגליבי כריסטנסון, פרופסור למנהל עסקים באוניברסיטת הרווארד ויועץ עסקי. כריסטנסון נהג להטיף למסיימי הקולג', כי על האדם בהיותו צעיר לשרטט תכנית ברורה לחייו. אחרי שיש לו מטרות מוגדרות, עליו להקדיש להן משאבים של זמן, אנרגיה וכישורים. התמסרות והצמדות עקשניות למטרות האלה בכל מחיר יבטיחו שחייו יהיו סיפור הצלחה.

בארצות הברית, הסוגדת למיתוסים של הצלחה והשגת מטרות למרות המכשולים, צברה "תכנית החיים" פופולריות רבה. ברוקס, על אף הכבוד הרב שרחש לכריסטנסון, הציע גישה חילופית, שכינה "החיים הקרואים".

גישת חשיבה זו אינה רואה בחיים "פרויקט שיש להשלימו", אלא "חבל ארץ בלתי נודע שיש לחקור":

האדם שחי חיים קרואים מדגיש את הקונטקסט ושואל: "מה הנסיבות דורשות ממני לעשות?" אדם זה מתחיל עם סיטואציה קונקרטית מאד: אני חי בשנה מסוימת ובמקום מסוים, ועומד בפני בעיות ספציפיות וצרכים ספציפיים. השאלות החשובות הן: מה קוראות

לי הנסיבות הללו לעשות? מה נדרש במקום הזה? מהו התפקיד החברתי החשוב ביותר שעומד לפני?

עבור יהודי מאמין, המטרה החשובה היא לא להיענות לקריאה של הנסיבות, אלא לעבוד את ה', כמובן. אולם, באשר לשאלה "איך לעבוד את ה'?" המודל של ברוקס מספק הכוונה ראוייה בהחלט.

מתחילת משבר הקורונה, חתרה הגישה החרדית הכללית לחזור לשגרה במהירות האפשרית. להחזיר את הישיבות והכוללים לפעולה, לפתוח שוב את מוסדות החינוך, להתפלל ברוב עם כמקדם, לחגוג שמחות יהודיות כאילו אין קורונה בעולם. מאחורי חלק מהניסיונות הללו עמדו חששות ערכיים אמתיים, כמו הצורך לספק תעסוקה איכותית לילדים או לעצור את מגמת הנשירה המתגברת. אולם בסופו של דבר, ההסברים על הצורך במסגרות קבועות, על הדירות הקטנות מדי של משפחות ברוכות, על הקריטיות של שימור חיי הקהילה – כולם מסתירים מאחוריהם אמת עצובה אחת. רבים מאתנו לא עצרו ולא שאלו באף שלב של המגפה: מה הקב"ה מבקש ממני עכשיו? האם הוא רוצה שנמשיך כרגיל, או שמא עבודת ה' בשעת מגפה שונה מעבודתו בימי שגרה?

מי שחיי קרואים לרצון הא-לוקים, רואה בנסיבות מאתגרות לא דברים שיש להתעלם מהם או לרגוז בגינם, אלא הכוונה לעבוד את השם בצורה אחרת. כך למשל יכול אברך להבין שמקומו בבית, וללמוד בעצמו עם ילדיו הקטנים שאינם מסתדרים עם המרחב הקולי, גם אם יפסיד סדרי כולל ואולי אף את מקומו בכולל. אם לילדים יכולה להבין שאין לה בררה אלא לעבוד בשעות הלילה בלבד – קורע ככל שיהיה המאמץ – כדי שתוכל להעסיק את ילדיה לבל יסתובבו ברחובות. משפחה יכולה להבין שמוטב לה לעזוב את ביתה בעיר חרדית ולעבור לבית גדול עם חצר בצפון, לרווחת הילדים ובני הנוער הסובלים בסגרים. אלה הם, אגב, סיפוריהם של אנשים אמתיים. אנשים אלה בחרו לחיות "חיים קרואים". הם הסתכלו סביבם, חיטטו מסלול מחדש, ואז בחרו בדרך התואמת את רצון ה', לא בעבודה ש"לא דברתי את אבותיכם ולא ציוויתים."

"לכו נא אל מקומי אשר בשילה"

תופעה מעניינת שלומדי תנ"ך לעומק מבחינים בה היא היעדר דמותו של תלמיד חכם שתורתו אומנותו. מדברי חז"ל אנחנו יודעים כי רבים מגיבורי התנ"ך היו גם היו שקועים בתורה: יעקב אבינו שהיה "איש תם, יושב אהלים", ודוד המלך שהשכים בחצות ליל ללמוד תורה, הם שתי דוגמאות מוכרות. אולם הכתובים לא רק שאינם מפרטים את עמל התורה של צדיקים אלה, אלא לעתים אף מעלימים אותו לחלוטין. מנקודת מבט נרטיבית, ניתן כמובן להבין מדוע ניתן משקל רב לנסיבות מטלטלות, לניסיונות קשים ולמלחמות. אך האם באמת לא יכול היה ספר בראשית להקדיש ולו פסוק אחד, למשל, לי"ד השנים שבהן למד יעקב תורה בישיבת שם ועבר, טרם הגיע לבית לבן?

התנ"ך, כידוע, הוא ספר לימוד לעם ישראל. היעלם מכוון זה יתכן שנועד לאלפנו לקח. בנסיבות רגילות, יהודי שעובד את ה' בתפילה ובתורה ראוי לכל שבח. אולם התנ"ך מציב בפנינו דרישה אחרת: התאמת עבודת ה' לנסיבות. יעקב התעלה ביותר בשבתו בישיבת שם ועבר, אך האם זהו המודל שהתורה משרטטת לנו – או "עם לבן גרתי ותרי"ג מצוות שמרתי"? יוסף הצדיק עבד את השם בבית פוטיפר, בבית הכלא, ובסופו של דבר בארמון המלך. האם עולה על דעתו של מישהו שבכל המקומות נדרשו ממנו אותן פעולות? האם תכנית אחת יכולה לשרת את דוד המלך בכל נסיבות חייו – רועה צאן, פליט, לוחם ומלך? האם מרדכי, שהתהלך מדי יום "לדעת את שלום אסתר", לא חשש שמשום כך הוא מפסיד את סדר הבוקר הרגיל שלו?

אם שאלות אלה נראות לנו מגוחכות, הרי זה משום שאיננו רגילים לנסות ללמוד ישירות מדוגמתם של אבותינו. התנ"ך מספר לנו בפרוטרוט על תמורות חייהם, ובכך מעניק לנו דוגמא מוארת: יהודי מחויב אין לו תכלית מקודשת בעולמו – מלבד עשיית רצון השם. ואם רצון השם הוא למוטט את כל הרוטינות שלנו ולהפוך את עולמנו על פיו, אין זאת אלא שהוא מצפה מאתנו לעבוד אותו בעולם הפוך. הנסיבות קוראות לנו להתאים את מעשינו, ולמלא את התפקיד הנדרש מאתנו כאן ועכשיו. האם אנחנו מטים להן אוזן?

עם ישראל בימי בית ראשון החזיקו באמונה כוזבת שעבודת בית המקדש שלהם תענה את הכל. אמונה זו ניסה הנביא להפר בהזכירו להם את המשכן שחרב: "כִּי לָכוּ נָא אֶל מְקוֹמֵי אֲשֶׁר בְּשִׁילּוֹ [...] וְרָאוּ אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לֹוּ מִפְּנֵי רָעַת עַמִּי יִשְׂרָאֵל" (ירמיהו ז, יב).

הלקח לא נלמד אז. בימים אלה, כשאנחנו מתחמקים מאחריות בשם מוסדות מקודשים כמו "עולם התורה", מוטב שננסה להפנימו.